
EUROPA, MEDITERRÀNIA: DUES NOCIONS QUE S'INTERFEREIXEN D'UNA MANERA COMPLEXA

Edgar Morin

Partint de l'anàlisi del paper històric de la Mediterrània, l'autor propugna la necessitat d'un procés de "postdesenvolupament" per a aquesta regió.

Molt honorable President, estimats amics i col·legues, d'entrada voldria excusar-me pel títol de la conferència, perquè malauradament en sóc, al capdavall, el responsable. Quan se'm va demanar aquesta conferència introductòria, encara estava tot impregnat del treball i de la reflexió que acabava de fer sobre Europa; i en voler reflexionar sobre la noció de la Mediterrània, la veia tan sols en interferència amb la d'Europa. Però així que he mirat una mica de prop el tema que havia de tractar, és a dir, la Mediterrània, m'he adonat que es tractava d'una noció evidentment complexa perquè s'interfereix amb tres continents: Àsia, Europa i Àfrica. És una noció complexa perquè evidentment, com tothom sap, té un contingut de comunicació que comporta diversitats, conflictes i unitat. Vet aquí més o menys l'objectiu d'aquesta mena de reflexió preliminar: intentaré breument d'esglaonar les fites històriques que ens permeten de descriure el rostre de la Mediterrània.

D'entrada, és clar que la Mediterrània no és el bressol de la història ni de les civilitzacions històriques. Egipte, evidentment, és mediterrani, però en tant que civilització s'ha fet o construït a l'interior d'ell mateix, amb l'aigua, amb el riu, amb el Nil. Així mateix, la Mesopotàmia ha desenvolupat les grans civilitzacions amb el Tigris i l'Eufrates: de

nou, l'aigua. Però és patent que l'aigua de la mar Mediterrània és la matriu de les cultures d'obertura, d'intercanvi i d'aventura de la història humana. I els inicis d'aquests fets daten de 2.700 anys abans de la nostra era amb la civilització minoica de Creta, i continuen amb la invasió dels aqueus (indoeuropeus), després l'expansió dels fenicis i dels semites fins a l'oest i, en fi, el segle VIII aC, amb els grecs.

El rol dels grecs és important perquè la seva victòria, al començament del segle V aC, damunt l'imperi continental dels perses, va salvar la Mediterrània de la continentalització. La Mediterrània ja havia desenvolupat la seva naturalesa comunicacional. Entre els fenicis va néixer l'escriptura alfabètica que va sorgir de les necessitats de la comunicació i del comerç, no sols de les mercaderies, sinó també de les idees. Viatge, circulació, economia i, en fi, política: la Mediterrània és, en definitiva, la matriu de la política.

La política apareix a partir del moment en què es debaten els tipus de govern: aristocràcia, tirania i democràcia s'enfronten. La democràcia neix, en efecte, a la Mediterrània, és a dir, el sistema fonamentat en el debat i en la regulació dels antagonismes. És a la Mediterrània on es desenvolupen les ciutats cosmopolites, les ciutats *mété-*

ques. És a la Mediterrània on, d'alguna manera, la filosofia sorgeix d'algunes illes properes a Àsia, i és dins el debat d'Atenes on la filosofia trobarà el seu bressol institucional enmig de la plaça pública.

És en aquesta vocació primera que ens hem de mantenir, d'alguna manera, fidels. A més, la història ens ensenya com, al moment de l'era hel·lenística que segueix la conquesta d'Alexandre, hi ha una mena de mediterraneïtzació d'Àsia, i alhora una intensificació de la vida econòmica mediterrània.

Després assistirem a aquest fenomen extraordinari: el desenvolupament de Roma. Roma ciutat, de poblat rural, continental, es convertirà en ciutat dominant, conqueridora, legionària. La seva conquesta la mediterraneïtzació; el centre de gravetat del l'imperi és la Mediterrània i la culminació d'aquest procés és l'edicta de Caracalla (212), que dóna el dret de ciutadania a tots els habitants de l'imperi. Així, doncs, amb l'època hel·lènica i sobretot amb l'època romana, la Mediterrània esdevé la mar mare. I aquestes dues nocions, efectivament, fan que la Mediterrània sigui la mar mare de la cultura humanista, i aquesta cultura, pol·linitzada pels grecs, unificada per Roma, farà efectivament, durant quatre segles, de la Mediterrània el centre

dues nocions, efectivament, fan que la Mediterrània sigui la mar mare de la cultura humanista, i aquesta cultura, pol.linitzada pels grecs, unificada per Roma, farà efectivament, durant quatre segles, de la Mediterrània el centre del món, si més no d'una part del món, per tal com aleshores es desconeixien les civilitzacions de l'Indus i les civilitzacions de la Xina. El cristianisme, que no es va poder difondre si no és a partir d'aquesta unitat mediterrània, és alhora el fenomen clau de la unitat mediterrània, de la grandesa de Roma i, al mateix temps, de la seva decadència.

Els fets que vénen a continuació, tots els sabem, tots ho hem estudiat als llibres d'història: es tracta de les successives ruptures. D'entrada, la caiguda de l'Imperi Romà, almenys de l'oest d'aquest imperi, que s'esfondrarà. Tota la civilització nascuda de Roma es desplaçarà cap a Bizanci i, del segle V al segle X, inseguretat, ràtzies i sobretot ruralització i continentalització d'Europa.

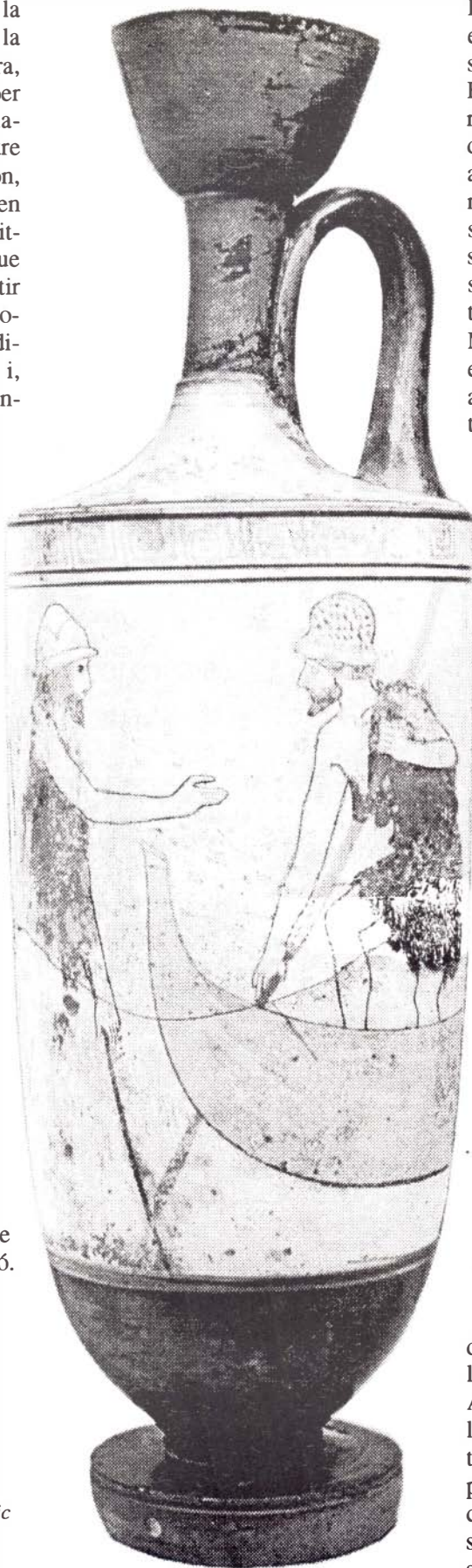
Al segle VII arriba la conquesta musulmana, que afecta Espanya a partir del segle VIII i l'oest mediterrani i islàmic durant els segles IX i X, i aleshores sembla que s'instauri una doble ruptura: la primera ruptura Est-Oest (Bizanci d'una banda, i de l'altra, l'Europa continental de l'oest que entra a l'Edat Mitjana) i la segona ruptura, Cristianisme-Islam, Nord-Sud.

EL NAIXEMENT D'EUROPA

El fet més paradoxal, però, és que Europa naixerà d'aquesta regressió.

La barca de Caron, vas clàssic atenès (segle V a.n.e) de l'anomenat pintor de Sabouroff (Guia del Museu nacional d'Atenes)

En aquesta època Europa encara no existia: Europa era un món vague que s'estenia damunt unes terres bàrbares. Europa es farà al mateix temps amb la regressió econòmica, amb la regressió de les comunicacions i fins gosaria dir amb la regressió de la cristiandat que neix a la Mediterrània i que trobarà el seu refugi en aquesta Europa que tot seguit evangelitzarà. Algú podria pensar que, en aquestes condicions dramàtiques de ruptura, el rol històric de la Mediterrània ha acabat. I tanmateix és en el si d'aquestes ruptures que naixerà a continuació una segona Europa: no tan sols perquè hi hagi hagut aquesta mena de mescla -amb l'arribada dels pobles immigrants de l'est-, sinó que es farà perquè justament s'establirà la comunicació entre els dos mons, el món islàmic i el món cristià.

El desvetllament econòmic de Venècia es produeix gràcies a les transgressions de la regla que prohibia el comerç amb els ports islàmics.

La nova expansió de la Mediterrània sorgeix a partir del segle IX -a partir de Bagdad, gran centre de la cultura universal i de la Mediterrània islàmica-. Els primers models d'universitat apareixen a Bagdad i Teheran. La cultura àrab poarà les fonts de la cultura grega i de la cultura índia i es desplegarà d'una manera creativa. Es produirà un retrobament de cultures, especialment a Sicília, on els normands, els llatins i els àrabs es reuneixen i on trobarem -miracle històric temporal- un rei de Sicília esdevingut emperador d'Alemanya, Frederic II, el qual va comprendre al segle XIII, efectivament, la fecunditat de la comunicació entre aquestes cultures.

De fet tots sabem que és per mitjà del món islàmic que el missatge grec -les matemàtiques gregues, el mateix Aristòtil- arriba als francs -el món de l'oest- i a Espanya, on hi ha la coexistència de les tres religions, que correspon a un moment que Espanya, jo ho crec així, ara prova de retrobar en la seva memòria, perquè havia rebutjat el seu passat islàmic-àrab i el seu passat jueu.

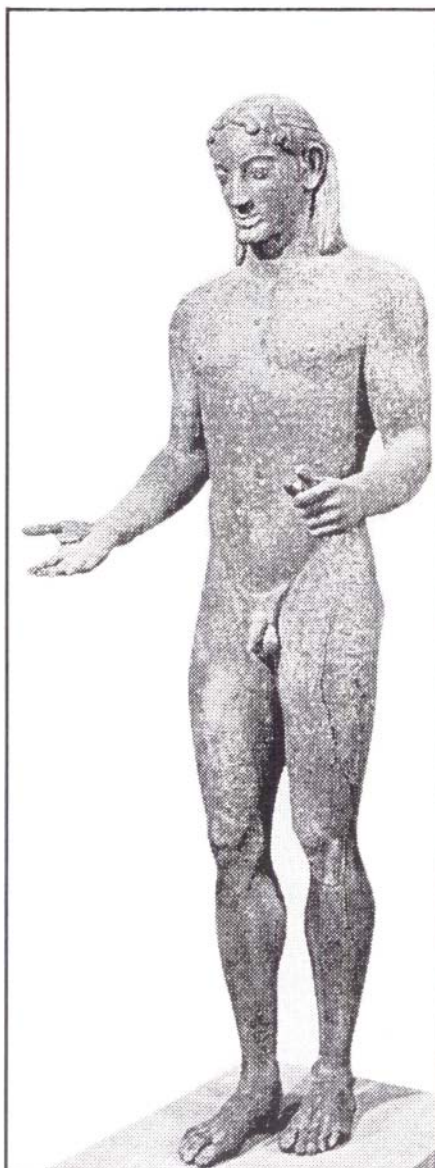
Ens trobem, doncs, de nou enfront d'una vitalitat mediterrània, conseqüència de la mescla de les idees i de la convergència dels sabers. I sense aquesta mescla, sense tots aquests fenòmens, no hauria existit el Renaixement europeu, que, d'altra banda, no va néixer en un port de la Mediterrània, sinó en una ciutat propera: Florència i, d'alguna manera, tots els processos de la modernitat no s'haurien produït. La segona Europa, és a dir, l'Europa que sorgeix del Renaixement en la ruptura del món medieval, sorgeix, efectivament, a l'Oest, però sorgeix en una dialèctica entre la Mediterrània i el mar del Nord. És un símbol que Cristòfor Colom sigui genovès, probablement d'origen marrà, que surt de Cadis per trobar la ruta de les Índies i que troba el que no buscava, com sempre passa en les grans descobertes, tal com diu el poeta Vozezenski: "Tu busques l'Índia i trobes Amèrica."

AMÈRICA, CREACIÓ DE LA MEDITERRÀNIA

Es pot afirmar que la Mediterrània ha creat Amèrica. La Mediterrània reneix a l'Oest amb el Renaixement, amb el Segle d'Or, i el mateix món modern; el món modern neix d'aquesta mena de revitalització, de dialògica, entre dues fonts que són ben mediterrànies: la font judeo-cristiana, d'una banda, i la font greco-llatina, de l'altra. Tot això és d'origen mediterrani, però es veurà trasplantat i fecundat -d'alguna manera- pel Nord.

Es pot dir que l'uropeïtzació arrenca del Oest, però de fet arrenca del Sud i de l'Oest, i es pot dir que Rússia, per exemple, esdevé europea a partir del moment en què Pere el Gran construeix al segle XVII una ciutat italiana al costat del gel, sobre el Neva, és a dir, Sant Petersburg, actualment Leningrad.

Però també es pot dir, i tenim massa tendència a oblidar-ho, que, a l'oest, hi ha l'Imperi Otomà que, evidentment, significa la fi i la mort de Bizanci, però que apareix marcat per Solimà el Magnífic, per una gran civilització que -com tota gran civilització- comporta

L'Apol·lo del Pireu, l'estàtua de bronze més antiga de l'art grec (op.cit.)

grandeses, crueltats i horrors. I es pot dir que l'Imperi Otomà conserva aquest nexa mediterrani que ha desaparegut a l'oest, és a dir, que ha desaparegut tant a l'oest europeu com a l'oest africà, i és la salvaguarda i el desenvolupament de les ciutats cosmopolites. Així, Alexandria, Istanbul, Salònica, Izmir, són grans ciutats cosmopolites i obertes. Dit d'una altra manera, dins l'Imperi Otomà, contràriament al que molts occidentals creuen, es prossegueix aquesta dialògica europea que, a més, acabarà occidentalitzant la Turquia del segle XX. I es pot dir que, dins l'Imperi Otomà, l'arribada dels musulmans d'Espanya, l'arribada dels jueus d'Espanya, va estimular el desenvolupament cultural, econòmic, de l'est de la Mediterrània, amb l'aportació de lletres i de savis, formats a Còrdova, a Salamanca i a les universitats espanyoles, i amb l'aportació del coneixement de l'àrab, l'hebreu, el grec i el llatí.

És cert, però, que el món modern no sols significa el desenvolupament d'Europa i d'Occident -que, al principi, no és més que una part d'Europa i que ara ja s'estén a Amèrica i fins i tot a Àsia, on es constitueix a l'Extrem Orient o l'Extrem Occident (el que avui és el Japó)-, cosa que significa que el món mediterrani perd la centralitat civilitzadora dins el món modern. Aquesta mar matricial esdevé, en efecte, un llac al costat dels oceans oberts a la navegació internacional.

LA LLUITA PER L'HEGEMONIA

Durant el segle XVIII es produeix, certament, una gran vitalitat econòmica, però cal dir també que el segle passat és el segle en què els grans imperialsismes del món modern intervenen a la Mediterrània, es disputen la Mediterrània i es combaten al llarg de la Mediterrània. Anglaterra, Gibraltar, Malta, Egipte, França, Tunísia, l'Orient Mitjà, l'Imperi Austro-hongarès amb la seva expansió -sempre cada cop més vers l'est-, Rússia, que no va arribar a la Mediterrània, però que es va atribuir la missió històrica de restablir la Creu a Constantinoble. I després hi ha Suez,

obra d'imperialisme i, ahora, d'una obertura o reobertura de la Mediterrània vers aquella part del món a la qual s'havia tancat.

Avui dia vivim l'època de la fi d'aquests imperialismes, i fins diria de la fi dels imperis en el món mediterrani. Primerament, és clar, va tenir lloc la fi de l'Imperi Otomà; molt més tard va arribar la fi de l'Imperi Austro-hongarès arran de la primera guerra mundial; tot seguit s'efectua la reducció de la potència imperial d'Anglaterra sobre alguns illots o alguns punts -que, d'altra banda, al meu parer, s'haurien de mediterraneïtzar per mitjà d'una instància col·lectiva de nacions mediterrànies. Hi ha, naturalment, Alemanya, que sempre s'ha vist rebutjada quan tendia d'una manera obsessiva vers l'est, i l'URRS, que hi queda fora. Vet aquí, doncs, una època en què la Mediterrània es troba en mans d'Estats nacionals amb els problemes que això comporta, però lliure de tota colonització pròpiament dita.

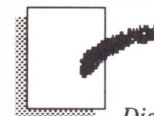
Per cloure aquesta visió que no és ni

tan sols històrica -aquest esglaonament històric, a més a més, tan superficial-, diria que la Mediterrània no és sols comunicació, sinó un veritable remolí històric que va d'est a oest, de sud a nord i sense que hi hagi mai un lloc privilegiat d'una manera permanent. Hi ha llocs privilegiats, que després canvien; hi ha llocs que són centre de cultura, centres d'intercanvis, centres del saber, i després tot varia. És un gresol, una matriu i un concepte que, efectivament, no es pot comprendre sense Europa, Àsia i Àfrica, i sense aquesta mar no es pot comprendre ni Europa, ni Àsia, ni Àfrica. Penso que la Mediterrània és aquesta missió inscrita en el seu destí històric, però que avui cal que esdevingui conscient, la missió -per dir-ho amb un mot que no és mediterrani-, la missió de *go-between*, la missió de llançadora, però aquesta vegada a nivell planetari, a nivell internacional; però també té, per ventura, una altra missió: la d'ultrapassar els conflictes de religions i de nacions que actualment n'assolen l'Est. En efecte, la Mediterrània resta múltiple conservant la seva unitat. La Mediterrània és -avui dia- el Lfban, Is-

rael, Palestina, Sfría, i tants d'altres noms que són focus de desastre per a aquesta regió de l'est i potser de desastre per a tota la Mediterrània i per a la humanitat.

Mentre que a l'oest, des de la segona guerra mundial, els nacionalismes s'han apaïvat i ensopit, les voluntats federatives, en canvi, volen cada cop més situar-se per damunt dels estats-nació que, dins de la història del món, al meu parer, ja han exhaurit la seva fecunditat històrica. És per això que Espanya pren un sentit de federació de nacions i ja no sols com a nació. En aquest món en què la idea de federació esdevé el camí del futur, és ben cert que ens toca de veure els conflictes que, des del començament de l'era nacional, avui assolien tot de països amb les armes, malauradament, de la segona guerra mundial. Veiem com es desfermen virulències religioses, ideològiques i ètiques, igual que s'havien desencadenat a l'oest no fa pas gaire temps. I, efectivament, crec que la missió de l'oest mediterrani és una missió d'apaïvament, una missió de pau.

Dit això, cal pensaren la complexitat del terme Mediterrània a diversos nivells. És sorprenent de verificar que la Mediterrània significa ahora aridesa i fertilitat. Hi ha, evidentment, els ports, les costes, a vegades les planes fèrtils, hi ha els turons conreats en terrasses on, durant segles, els agricultors han treballat terres d'horta i que, avui, malauradament, es veuen gairebé pertot arreu abandonades. Hi ha el sotabosc, hi ha els turons salvatges, hi ha els ports. La Mediterrània és aquest contrast, és aquesta complementarietat, la complementarietat entre el treball

Disc de Phaistos (2600-2000 a.n.e.), escrit en una llengua desconeguda. Segons alguns investigadors el text deu ser un himne religiós perquè té una composició rítmica (Guia del Museu d'Herakleion)

acarnissat, el treball secular i el sentit d'una cultura del repòs i del lleure.

ELS PROBLEMES D'AVUI

I amb aquest incís se'm presenta l'oportunitat de fer una transició ad'altres problemes, problemes que es plantegen en el món mediterrani d'avui. El que és remarcable, a propòsit d'aquestes grans ciutats cosmopolites portuàries, que esmentava ara mateix, és que aquest cosmopolitisme, malauradament, s'ha perdut tant a l'est com al sud: Alexandria, Istanbul, Beirut, són ciutats que tendeixen a nacionalitzar-se i a perdre la seva substància cosmopolita, quan el problema seria, efectivament, poder mantenir les identitats culturals, ètniques i nacionals, les civilitzacions originals, al mateix temps que el cosmopolitisme necessari dels grans ports i de les grans capitals. Però el que és igualment remarcable és la renaixença d'un cert cosmopolitisme a les grans ciutats mediterrànies de l'oest, en unes condicions a vegades difícils -dic difícils per als immigrants, és clar. Marsella, Gènova, Barcelona, són neociutats cosmopolites i que, al meu parer, han d'afrontar aquests problemes.

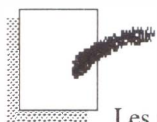
Un altre problema complex valligat a la idea de desenvolupament. Avui sabem que el que s'anomena desenvolupament comporta al mateix temps una homogeneització cultural, la pèrdua d'identitat, la pèrdua substancials matricials; pertot arreu on el desenvolupament tecnològic i burocràtic s'ha desencadenat, pertot arreu s'expressa la voluntat de resistir i de salvar la identitat cultural. El problema és salvar l'art de viure que s'ha desenvolupat a la Mediterrània. Jono dic pas que la Mediterrània sigui l'únic lloc on es practica l'art de viure. Els països nòrdics tenen el sentit de la casa, de la llar càlida -del

que els alemanys anomenen la *Gemütlichkeit*-; els nòmades del desert tenen el sentit de l'hospitalitat sota la tenda. Crec que els països mediterranis s'han d'obrir -tot preservant el seu art de viure- a aquesta gran cita possible, de la qual parlava Léopold Senghor, "del donar i del rebre". Es tracta, potser, de preservar aquest art de viure tot incorporant les regles sagrades de l'hospitalitat, el sentit de la casa i de la llar.

De l'art de viure mediterrani s'ha dit sobretot que és gastronòmic, però jo en diria gastrosòfic. És la saviesa de les papil·les de la llengua i del tub digestiu. Hi ha una gastrosòfia en el raïm en tant que fruit i en el suc de la vinya que dóna el vi. Hi ha una gastrosòfia en l'olivera i l'oli d'oliva, en les hortalisses, algunes de les quals, d'altra banda, no són d'origen mediterrani, sinó que s'hi han aclimatat, com el tomàquet, el pebrot, el carbassó, l'albergínia. A aquesta cultura d'extraversió, li agrada la plaça pública, li agrada l'"àgora", li agrada el "fòrum", li agrada el *corso*, li agrada el *paseo*, li agrada la terrassa de cafè, li agrada el debat, el debat que

significa la unió conflictiva necessària de les idees oposades.

Però cal dir que, si s'examina fins i tot amb més profunditat el que ha nascut en el món mediterrani, això ha estat la unió conflictiva i a vegades fecunda -a vegades mortal- de la mesura i de la desmesura. La Mediterrània no és tan sols la mesura -la mesura del Partenó, la mesura de les estàtues d'Atenes-, sinó també alguna cosa d'arrauat -una cosa que els grecs coneixien molt bé que fins tenien un mot per anomenar-ho, *ubris*, la desmesura, alguna cosa de foll-, i Plató havia comprès el nexe entre tots dos aspectes, perquè deia que *Dike* -és a dir, l'ordre, la mesura, la justícia- és filla d'*Ubris* -filla de la demència. Hi ha alguna cosa de dement, de foll, però jo no ho dic en un sentit pejoratiu, sinó en un sentit alhora horroritzat i admiratiu. Hi ha la follia de les regions que s'han desplegat per la Mediterrània, que és completament diferent, per exemple, del budisme. Hi ha la follia del Sinaí, la follia de la Creu, la follia de la submissió a Déu de l'Islam. I al mateix temps, per mitjà d'aquesta follia es manifesten

Les dames en blau (segle XVI a.n.e), fresc de Cnossos, Creta

certes savieses que, efectivament, hi són. I ens correspon a nosaltres de viure i de provar de dilucidar i comprendre aquesta barreja de follia i de saviesa que conforma les grans cultures.

En fi, lamento fer un catàleg tan ràpid d'aquests problemes: entre els quals cal abordar el problema que plantegen les ambivalències del turisme i del desenvolupament industrial. El turisme massiu tendeix a transformar els nostres indrets en petites Disneylàndies amb etapes obligades, guies, etc., on, d'alguna manera, allò que sembla aparentment preservat respecte a usos, hàbits i costums, esdevé una autocaricatura. Però s'ha de considerar un altre aspecte del turisme: gràcies a aquestes visites massives, guies, rituals, estereotipades, hi ha una certa pol·linització per mitjà de la gastronomia elemental, potser, d'aquesta gastrofonia. Jo no veig únicament negatiu el fet que es pugui trobar una pizza tant a Nova York com a Califòrnia o Tòquio. Penso que gràcies a la difusió del vi més enllà del món mediterrani certs aspectes es comencen a escampar; no crec pas que sigui imperialista desitjar una certa mediterraneització del món, és a dir, d'un cert art de viure.

L'AMBIVALÈNCIA DEL DESENVOLUPAMENT

D'altra banda, caldria parlar de l'ambivalència del desenvolupament industrial. D'una banda, és la supervivència d'una cultura d'una identitat nacional per mitjà precisament del desenvolupament econòmic, però, alhora, aquest desenvolupament econòmic tendeix a degradar aquestes cultures, a

desnaturalitzar aquestes identitats, i planteja problemes ecològics que no són els simples problemes globals de la pol·lució atmosfèrica, etc., sinó els problemes de la salvaguarda d'un medi natural que ha estat civilitzat i que ha estat en simbiosi amb els éssers humans durant mil·lennis. El problema, doncs, és arribar al postdesenvolupament, és a dir, a una idea més humanista i més complexa del desenvolupament, no sols dins l'objectiu de salvar un art de viure, sinó també de desenvolupar-lo. Cal dir que som -nosaltres, els mediterranis- els habitants de la comunicació, som els habitants de la complexitat, i és això -les nostres capacitats comunicatives i les nostres capacitats de complexitat- el que ens ha de permetre d'encarar els enormes i difícils problemes que plantegen les mutacions del món modern, perquè ens trobem des d'ara al cor d'aquestes mutacions i no ens en podem escapar. El problema és saber què hi podrem fer.

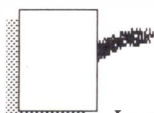
Acabo. La mar Mediterrània ha deixat de ser la gran mare, el centre del món civilitzat -i sabem, a més, que no

era pas el centre del món. S'ha convertit en un llac de l'era planetària, però encara guarda tresors vivents mil·lenaris i virtuts insubstituïbles. Desitgem que aquestes virtuts siguin preservades per poder fer-les fructificar de manera que sigui útil a les altres cultures i als altres pobles del planeta.

Per tancar, he fet una al·lusió al conflicte que assola l'altre cap de la Mediterrània, però ens trobem en una conjuntura, en què la pau podria arribar. La pau, el dia 2 de desembre, es trobarà damunt nostre, és a dir, al costat de l'illa de Malta, amb la reunió entre Gorbaxov i Bush. Es trobarà tal vegada damunt nostre o serà per ventura per a nosaltres; però, de tota manera, no puc concloure sinó amb aquesta fórmula ben mediterrània: que la pau sigui amb nosaltres, que la pau sigui amb tothom.

Edgar Morin

és sociòleg i dirigeix el Centre d'Etudes Transdisciplinaires (CETSAP) de París.

La màscara d'Agamemnon (segle XV-XIII a.n.e), la més famosa de les màscares d'or trobades a les tombes de Micenes (Guia del Museu nacional d'Atenes)